

A CSALÁD VÁLTOZÓBAN: A MAGYAR HELYZET

Bíró László, a MKPK családreferens püspöke
Előadás a RENOVABIS-KONGRESSZUSÁN
FREISING, 2006. SZEPT. 1.

Bevezetés: a hagyományos családmodell megváltozásának folyamata

A hagyományos családban a férj dolgozott, harcolt, biztosította a család élet és működési feltételeit, a feleség pedig gondoskodott a család napi ellátásáról, a gyerekekről, az otthonról. A feleség általában nem vállalt valaki másnak a szolgálatában munkát, csak a saját családjáért dolgozott. A szerepek ilyen megoszlása hozzájárult a házasságok stabilitásához: mindenkinek az érdeke az volt, hogy a status-quo fennmaradjon, mindenki azt nyújtja a többieknek, amit szerepe szerint nyújtania kellett. Ez a modell biztosította a család boldogságát, mert a családtagok úgy vélték: így élni nem csak természetes, hanem egyedül lehetséges. Minden más életformát a normálistól, az általánosan elfogadottól eltérőnek minősítettek, a társadalom egésze ezt nehezen fogadta el. A keresztény társadalmakban Isten akaratának meg akartak felelni, a család ilyen helyzetét Isten akaratával megegyezőnek találták, a család és a házasság szent dolgok voltak.

Az ipari forradalom ezt az idilli képet megváltoztatta. A gépek üzembeállítása megsokszorozta a termelhető értéket, ezzel együtt megnövekedett az ipari termelésben foglalkoztatottak száma. A létrejött üzemekben, gyárakban munkásokra volt szükség, akik munkájukért fizetséget kaptak. A férfiak bére azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy család megéljen, szükségessé vált a nők munkába állítása is, ez pedig súlyos következményekkel járt a családokra. A hagyományos szerepek felbomlottak, kevesebb gyerek született, a sok, az otthonon kívül töltött idő a család összetartását aláásta. A nők, akik az anyai feladatok mellett még fizetségért is munkát kellett vállaljanak, túlterhelődtek.

A megindult öntudatosodás a nők helyzetének romlását észlelve harcot kezdett a nők érdekében. Célul tűzte ki a nők egyenjogúsítását, a férfi és női munka megbecsülése közötti különbségek felszámolását, tovább bomlasztva a hagyományos szerepek megbecsültségét.

Magyarországon a társadalmi átalakulás a tőlünk nyugatra fekvő országokhoz képest később kezdődött. Lassította a folyamatokat a 150 éves török hódoltság, melynek felszámolása után az ország gazdasági és politikai viszonyai nem tették lehetővé az iparosodást és a polgáriásodást. A 19. sz. első felében megindult „felvilágosodási” mozgalmak célja egyszerre volt a nemzeti függetlenség kivívása és a polgáriás átalakulás. A nemzeti gondolat összekapcsolódott a nemzet, a társadalom és ezen belül a család hagyományos, keresztény felfogásával, a polgáriásodás a nyugati minták nyomán a szekularizáció és a liberalizmus irányába mutatott. A két irányzat közötti ellentétek (párosulva a „magyar átokkal”, az összefogás, a közös célokért egységben küzdeni tudás hiányával) tovább lassították a fejlődést, az ország lemaradását az európai szinthez képest. Ami a családokat illeti a felszínen a hagyományos családideál volt uralkodó, a fejekben azonban megindult az erózió: megingott az értékrendbe vetett bizalom és a meggyengült a családok összetartó ereje. A társadalom megoszlott a „hagyományos” és a „modern” család-szemlélet híveire.

A kiegyezés (1867), az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulása megindította a gazdasági-ipari fejlődést és felgyorsította a szekularizációt. Az 1848-ban (Európában az utolsók között) felszabadított jobbágyokból lett szegényparasztok a mezőgazdaságból megélni nem tudván ipari munkásokká váltak, sőt, kivándoroltak Amerikába. Azok a feleségek, akik így a család támaszaivá kellett válnanak, vagy kénytelenek voltak napszámosként, akár ipari segédmunkásként a család megélhetéséért munkát vállalni, vagy a férfimunkát is vállalva a saját gazdaságot üzemeltetni. Természetes következmény a családok felbomlása, a született gyermekek számának csökkenése. A kor átalakulásainak nyertese a megerősödött polgárság volt. Az ő köreibben azonban egyre inkább tért hódítottak a házasságról és a családról vallott „modern” nézetek, a keresztény értékrendek a gazdasági érdekek mögé sorolása. Szorgalmazzák a nők „felszabadítását”, a férfival való egyenlővé tételét a politikai, kulturális, gazdasági, sőt családi életben. Támogatva a fokozódó szekularizációtól sorra jelennek meg azok a

törvények, melyek a házasságot és a családot megfosztják transzcendens gyökereitől. A magyar társadalom megosztott: az elszegényedett paraszti társadalom még ragaszkodna a hagyományos keresztény családideálhoz, de rákényszerül az attól eltérő életformára; a polgárság viszonylagos jólétben élve már nem vallja magáénak a keresztény családideált, azt maradnak, haladásellenesnek ítéli.

A 20. sz.-ban újabb súlyos csapások érték a magyar családokat. Az első világháborúban apák és leendő apák veszttek oda, tovább rontva ezzel a demográfiai mutatókat, majd a háborút lezáró Trianoni szerződés leszakítva az ország területének több, mint $\frac{2}{3}$ -át és lakosságának csaknem $\frac{2}{3}$ -át családokat, generációkat szakított szét, sokakat megfosztott otthonuktól, de legfőképpen megrendítette a bizalmat a maradandó értékekben, a hazában, a nemzetben, az egységben, a családban. A második világháború súlyos vérvesztéseket okozott immár nem csak a frontokon harcolók, hanem a polgári lakosság körében is. Családok tízezrei vesztették el otthonaikat, üzemek, gyárak semmisültek meg, sokakat megfosztva munkalehetőségüktől, tönkrement az ország életét biztosító infrastruktúra. Az ellátási-élelmezési nehézségeken leginkább azok tudtak úrrá lenni, akiknek családjában voltak vidéki szálak, és építhettek az önzetlen rokoni segítségre. A háború pusztítása betetőzte azt a kiábrándultságot, amit az előző már elindított: az emberek végkép elvesztették hitüket mindenben, amit valaha szentnek, megingathatatlanak gondoltak. Akinek volt tudatos jövőképe, az megérthette, hogy semmiben nem bízhat, a jövő a történelem játékszere. Azok pedig, akik Istenben bízva, elkötelezett keresztényként éltek újabb nehézséggel találkoztak: egy ateista, istentagadó, nyíltan családdellenes diktatúra telepedett az országra.

A 20. sz. a modern ideológiák százada. Ezek az ideológiák számos áldozatot szedtek, legsúlyosabb áldozatuk a család volt. Karl Marx és Friedrich Engels a családot egy rosszul működő termelő egységnek tekintette, azt hirdették, hogy a család a kizsákmányolás helye, a férfi kapitalistaként uralkodik a családon, a nő pedig házassága révén rabszolgasorba jut. Szerintük azt a termelő erőt, amit a férfi és a nő képvisel, úgy lehet hasznosítani, ha megszüntetjük a családot, mindenki egyenlőként dolgozhat a termelésben. A nőt fel kell szabadítani, biztosítani azt, hogy mindenben egyenlő lehessen a férfival, munkaerejének kiaknázásáért szabályozni kell a szülést. A munkaerő újratermeléséhez pedig nincs szükség családra, megfelel bármilyen – ideiglenes, vagy alkalmi – párkapcsolat is. A társadalom ilyen irányú fejlődését gátolják azok a törvények, amelyek a családot védik, a házasságot előnyben részesítik. (A Szovjetunióban 1917-ben eltörölték a házasságot, 1926-ban azonban visszaállították, mert kiderült, hogy a házasságon kívül született gyerekek gondozása és felnevelése megoldhatatlan anyagi és szellemi feladat elé állította az államot.)

Nem volt kegyesebb a családhoz sem a náci, sem a fasiszta diktatúra. A diktatúrák ugyanis felismerték, hogy az a társadalmi csoportosulás, amelyet a szolidaritás, az egymás elfogadása vezérel, ahol tisztelet jár annak, aki másikat szolgálja, veszélyes lehet uralmukra. A családban nevelődő új generáció pedig tovább élte az „elavult” eszményeket, megnehezíti diktátorok dolgát.

Magyarország az első ízeltőt a modern diktatúrából 1919-ben kapta, amikor – ha csak néhány hónapra is – egy kommunista kisebbség magához ragadta a hatalmat és megpróbálta a társadalmat szovjet minta alapján megreformálni. Amit a liberális, szekularizált család-felfogás még épen hagyott, azt más ideológiai alapokon akarták szétrombolni. A 2. világháború után azután tartós kommunista diktatúra következett, és nem kímélte a házasságot, a családot, a vallásos meggyőződést. Üldözték azokat, akik templomban kötöttek házasságot, akik gyermekeiket megkereszteltették, mindent megtettek azért, hogy a jövő nemzedéke ne a családi hagyományokat kövesse. Az ideológián túl ezt gyakorlati eszközökkel is elősegítették: a városokban munkába hajszolták a nőket, bölcsődébe kényszerítették a kicsi gyerekeket. A falvakban az erőszakos kollektivizálással felszámolták a családok gazdasági hátterét, városi munkára, ingázásra kényszerítve sokakat. Törvényesítették a házasság nélküli párkapcsolatot, megkönnyítették a válást, támogatták a házasságon kívüli gyerekek születését, egy átmeneti (demográfiai céllal bevezetett) tiltás után engedélyezték az abortuszt. Az értékekbe vetett hitben egyébként is megrendült emberek maguk is elbizonytalanodtak, a családok bomlása folytatódott. A társadalom egyre inkább atomizálódott, a hivatalos szólammal szemben az emberek egyre inkább bezárkóztak, maguknak igyekeztek elfogadható életfeltételeket biztosítani. A 80-as években, amikor megkezdődött a gazdaság (kényszerű) liberalizációja megjelentek a legkülönbébb kis gazdasági vállalkozások, amelyekben az emberek a normális munkaidőn túl dolgoztak, így még

kevesebb időt töltöttek a családjukkal. Paradox módon az is elősegítette a családok bomlását, hogy lehetővé vált családi, magán vállalkozásként lakást, sőt nyaralót építeni. A család egyes tagjai minden szabad idejükben építkeztek, hogy a családnak megfelelő otthona, vagy pihenőhelye legyen, és mire az épület elkészült, nem ritkán megszűnt a családi együttes, hiszen az ápolatlan házasság, a csak az anyagi háttérre koncentráló családi élet magában hordja a kudarc lehetőségét.

Mire eljött 1989, a diktatúra bukása, a magyar családok válsága legalább olyan súlyos lett, mint a nyugat-európai országokban, ahol egészen más okok és eszmei áramlatok idéztek elő nagyon hasonló helyzetet. A sokáig csak távoli eszményként ismert nyugati szellemiség hamar betört, de nem hozott javulást, sőt megerősítette a káros folyamatokat. A liberális felfogás szerint az önmegvalósításra a lehetőséget az individuális szabadság adja meg. Mindaz, ami korlátozza az egyén szabadságát, rossz. A nő a házasságban fogoly, tehát ki kell szabadítani a házasság fogságából. A házasságban a férfi is visszafejlődik, mert akadályoztatva van az önmegvalósításban. Az együttélés adja a megfelelő keretet az emberi szabadság megéléséhez, de megfelelő jogi kategória is az élet vállalásához. A munka szabadít fel – tehát a családot el kell utasítani, hiszen ez téríti el a férfit és a nőt a teljes önmegvalósítás útjáról. Arról azonban hallgatnak a liberalizmus szószólói, hogy a szabadság abszolutizálása ellentmondásos helyzetet idéz elő: az egyes egyének féktelen szabadsága óhatatlanul korlátozza mások szabadságát, és ez könnyen az erősek diktatúrájához vezet.

A mai magyar társadalom egészének értékrendje döntően materialista, individualista-egoista személetű. Torz emberkép uralkodik, a demokrácia jelszavával kialakult egy újfajta diktatúra, az Isten nélküli társadalmat akaró emberek diktatúrája.

Mindazonáltal városban és falun egyaránt igen sok a keresztény házasság- és családesezményhez ragaszkodó család, ezek tiszteletreméltó küzdelmet vívtak a diktatúra idején elveiknek a saját családjukon belüli érvényesítéséért, túrték és szenvedték a zaklatásokat, pellengérré állítást. Az ő küzdelmük eredménye ma az a mag, amely reménnyel kecsegtet a társadalom gyógyulására.

Milyenek ma a magyar családok?

A MKPK 1999-ben A boldogabb családokért címmel körlevelet adott ki a magyar családok helyzetéről, érdekükben szükséges teendőkről. A 7 évvel ezelőtti adatok szomorú képet mutattak, a helyzet azóta csak romlott. Továbbra is általános a kétkeresős családmodell, amely legtöbbször egy generációra szorítkozik. A társadalomban, sőt még sokszor a családon belül is uralkodó a versenyszellem, amely többletmunkára készíti a családtagokat, nem hagyva időt és energiát egymásra, a gyerekekkel, a házastárssal való kapcsolat ápolására. A férfi és női szerepek között egyre inkább elmosódik a különbség, zavarossá, bizonytalaná vált az apakép. Csökkent az átlagos családnagyság: míg 1966-ban 2,6 fő volt, ma már 2,3 körüli értékű. Összehasonlítva az EU 15 régi tagállamában és a Magyarországon uralkodó állapotokat megállapíthatjuk, hogy míg 1960-ban hasonlóak, sőt Magyarországon még kissé jobbak voltak a mutatók, 2001-re minden mutató nálunk rosszabb értéket mutatott. Az állapotokat jól jellemzik az alábbi adatok:

	1960		2001	
	Az EU 15 régi tagországa	Magyarország	Az EU 15 régi tagországa	Magyarország
Házasságkötések száma 1000 lakosonként	8,0	8,9	5,1	4,3
Válások száma 1000 lakosonként	0,5	1,7	1,9	2,4
100 gyermekek közül házasságon kívül született	5,1	5,0	28,4	31,3

Riasztó mértékben növekszik a nem házasságon alapuló partnerkapcsolatok száma, mára megközelítette a kapcsolatok 1/5-ét. Sok közöttük a fiatal, ök anyagi, vagy egyéb okok miatt nem akarnak, vagy nem tudnak még a polgári házasság szintjén sem elköteleződni. Ezek a kapcsolatok igen bomlékonyak. Az említett 1999-es MKPK körlevél megállapítása szerint az élettársi kapcsolat gyakoribb azok között, akik nem ismerték apjukat, és azok között is, akiknek a szülei maguk is így

élték. Háttérben gyakran egyéni és családi problémák, a társadalomba való beilleszkedés zavarai állnak. A tendencia világos: a kiegyensúlyozatlan családi hátréből érkezők nehezebben kötnek stabil, sikeres házasságot, alapítanak jó, termékeny, azaz boldog családot. Így tehát egyre több az instabil, boldogtalan család. Számokkal nehezen jellemezhető mértékben gyarapszik a szingli életformát választók száma, mind a férfiak, mind a nők körében.

Évről évre csökken a termékenységi ráta, napjainkban elérte az 1,1-et. Része van ebben annak is, hogy az állam – és a kormány - gondoskodása a családokról nem elegendő, az európai színvonal alatt marad. A szociális kiadások részaránya 2002-ben a 25 EU-tagországban együttesen 28% volt, ezen belül Magyarországon csupán 20,9%. Vannak ugyan különböző családtámogatási akciók, mégis, minden számítás – a családok saját tapasztalatával megegyezően – azt mutatja, hogy a gyermekek vállalása szegénységi kockázattal jár. Noha a házasságkötés előtt álló fiatalok általában elvben előnyben részesítenék a családos életformát és több gyermeket is szeretnének, félve a házasság kudarcától és nem látva biztosítottak a család anyagi háttérét, ha mégis házasságot kötnek, kevesebb gyermeket vállalnak, mint amennyire eredetileg vágytak. Magyarország súlyos demográfiai krízisben van, a népesség fogyása évente több mint 4%, ezt valamelyest kompenzálja a bevándorlás, amely évente 1,65 körüli. (A bevándorlók jelentős része a környező országokból érkező magyar nemzetiségű.)

A házasság és a család

1999-ben, a MKPK család-körlevelének megjelenésekor egy újságíró azt kérdezte tőlem, hogy „miért erőlteti a Katolikus Egyház ezt a már rég megbukott, elavult családmodellt”. A kérdés jól mutatja, hogy a média által uralt közvéleményben széles körben elterjedt nézet: hogy azokért a bajokért, gondokért, nehézségekért, ami a házasságban és az arra épülő családban éri az embereket, a modell maga, azaz a házasság és a család intézménye a felelős. II. János Pál pápa több alkalommal is rámutatott, hogy korunk embere van válságban, válságát magával viszi házasságába, családjába is. Az individualista, főként magával törődő ember kudarcaiért mindig másokat okol, a mai magyarok pedig még számtalan történelmi, gazdasági, kulturális körülményre hivatkoznak. A kudarcos házasságokból születő gyermekek már korán lelki sérüléseket szenvednek, így maguk képtelenek egészséges kapcsolatokra, boldog és boldogságot adó családi kapcsolatokra.

Magyarországon ma az általános iskola 1. osztályába kerülő gyerekek több mint fele csonka családból (felbomlott, vagy meg sem kötött házasságból, a szülők második, vagy többedik párkapcsolatából) érkezik, és ez azt jelzi, hogy egyre többen lesznek azok, akik már nem ismerik az ideális családot, tehát igényük sincs rá. Azok a kevesek, akik jó, egészséges családi háttérrel rendelkeznek csodabogárnak számítanak, főként, ha nagycsaládból jönnek, következésképpen nem a gazdagok közé tartoznak. A többség számára ezek a gyerekek nem vonzóak, nem irigyeltek sem a szülők, sem a társak, de legtöbbször még a pedagógusok számára sem. (A pedagógusok ugyanis gyakran maguk is csonka családban élnek.)

Ha a helyzetet javítani akarunk, első teendőnk az, hogy az ifjúságot a családi életre alkalmassá tegyük. Ezt célozza a családi életre nevelés programja, erre a Sapientia Katolikus Főiskolán képezik ki a tanárokat. Tantárgyként, vagy akár egy tantárgy részeként sajnos nem sikerült ezt a programot az iskolákba általánosan bevezetni, de vannak már biztató jelek.

A nyilvánvaló demográfiai katasztrófa ugyanis arra készíti a társadalmat, hogy foglalkozzék a családdal, mint a jövő nemzedék forrásával.

Támadások a család és házasság ellen

Noha a társadalomban a család iránti érdeklődés fokozódását tapasztaljuk, a magyar társadalom korántsem mondható családbaráttnak. Azok, akik a családért, sőt a keresztény családdeiért tenni akarnak igen erős ellenszélben haladnak. A családeellenes erők három fő fronton támadnak:

- erkölcsi relativizmust, sőt nihilizmust hirdetnek

- az élet kultúrájával szemben a halál kultúráját építik
- a gazdaság mindenhatóságát vallják, az anyagi érdekek elsőbbségét szolgálják,

II. János Pál pápa mondja az Emlékezés és azonosság című könyvében: „Erőteltjesek az evangelizációellenes áramlatok. Ezek az emberi morál alapjai ellen törnek, bomlasztják a családot, s a morális pesszimizmust hirdetik: a válást, a szabad szerelmet, az abortuszt, a fogamzásgátlást, harcot az élet ellen annak kezdeti és végső szakaszában, az élet manipulációját. Ez a program hatalmas pénzügyi eszközökkel dolgozik nem csupán egyes országokban, de nemzetközi méretekben is. Nagy gazdasági hatalommal rendelkező központokra támaszkodik, amelyek révén megkísérli kiterjeszteni befolyását a fejlődő országokra is. Mindezt látván jogosan merül fel a kérdés, vajon nem a totalitarizmusújjabb formája-e ez, amely alattomos módon a demokrácia álarca mögé rejtőzik?”

A romboló erők támadásával szemben fel kell vennünk a küzdelmet. Igazunk tudatában, határozottan kell oktatnunk, nevelnünk, felvilágosítanunk, a jót támogatnunk. Nem ábrándokat kergetünk, nem egy régebbi állapot visszaállításán fáradozunk, hanem megértve korunk kihívásait, alkalmazkodva az idők szavához küzdünk az örök értékek érvényre jutásáért.

Annak tudatában, hogy a házasság és a család Istenhez és a kinyilatkoztatáshoz tartozik, szükséges a **kinyilatkoztatáson alapuló antropológiai igazságok és erkölcsi normák** hangoztatása, szembeszállva az erkölcsi relativizmussal. Szorgalmazzuk, hogy a nevelésben előtérbe kerüljön az ember formálása, hogy képessé tegye az embert arra, hogy megkülönböztesse a jót a rossztól, hogy cselekvésében **az igazság és a közjó álljon az előtérben**, ne csak önző saját érdekek. Csak igaz értékekre épülhet szilárd társadalom! Tudatosítsuk, hogy a család védelme nem lehetséges az élet tisztelete és védelme nélkül, de az **élet védelméhez is elengedhetetlen a család védelme**.

Célunk a házasság és a család kiszabadítása az ideológiák fogságából, a társadalmi tudat formálása, hogy a családot annak tekintsék, ami: **szellemi, anyagi és erkölcsi értékek nélkülözhetetlen forrásának**. Segítsük elő, hogy a jövő nemzedéke visszataláljon a kinyilatkoztatáson alapuló házasság- és családképhez.

Tegyük a keresztény házasságokat alkalmassá **a keresztény igazságok továbbadására**, hogy tudjanak a házasság és a család érdekében társadalmi szinten is küzdeni. Segítsük őket kitörni a fogyasztói mentalitásból. Segítsük a pedagógusokat, hitoktatókat, védőnőket, hogy alkalmasak legyenek a családi életre nevelésre.

Mozgósítsuk a keresztényekben jelenlévő szeretetet, hogy a társadalomban mind erőteljesebben legyen jelen a személy tisztelete és valósulhasson meg **a szolidaritás és a szubszidiaritás** elve.

Törekedjünk arra, hogy az Egyházon belül elmélyüljön a házasság szentségének és a család egyháznak a fogalma. Tudatosítsuk, hogy a párkapcsolat és **a jegyesség ideje kegyelmi idő**, hogy a házasságra való felkészítés elsődleges feladata a bontakozó párkapcsolat iránti öröm kifejezése, az áradó kegyelem útjának egyengetése, nem csupán figyelmeztetés, kioktatás, veszélyek és szankciók emlegetése.

Bátran alkalmazzuk **a média és a korszerű információs technológia** eszközeit céljaink érdekében és buzdítsuk az embereket ezek tudatos, ésszerű használatára.

Támogassuk a családokat **közösségek** létrehozásában, a létrejött közösségeket pedig abban, hogy közösségi életük gyümölcsöző, elven legyen.

Reményben élünk

Hogyan, merre változik tehát Magyarországon a család? Láttuk, a káros folyamatok már régen megkezdődtek, és noha egészen más történelmi körülmények között, de a családok ügye lényegében ugyan olyan állapotba került nálunk is, mint Nyugat-európában. Sőt, a szocializmus elszigeteltségében

az élet- és családegyesítő folyamatok csak korlátozottan áramlottak hozzánk, 1989 óta azonban fokozott erővel zúdultak a magyar társadalomra. Ma a magyar társadalom beteg, és a betegség egyik góca a családokban keresendő.

Mégis, reményben élünk,

- mert a keresztény családegyesítő sokak számára vonzó, még akkor is, ha nehezen elérhetőnek látják,
- mert tapasztaljuk, hogy a fiatalok körében van érdeklődés a házassági előkészítők iránt, keresik a boldog család megvalósításának módját,
- mert fiataljaink családpártiak, házasságkötésük előtt még bíznak abban, hogy több gyermekük lehet,
- mert az utóbbi néhány évben azonban azt tapasztaljuk, hogy egyre többen emelik fel szavukat a családok érdekében, a család-ügye egyre több embernek, szervezetnek, lett fontos,
- mert a politikai életben is fontos tényező kezd lenni az, hogy egy-egy politikai csoportosulás miként áll hozzá a családok támogatása, a demográfiai krízis kérdéséhez, a családjogi törvények alakításához,
- mert noha a kérdés gyökeréig, emberképhez még nem jutott el a társadalom, de már ebbe az irányba mutató lépések is körvonalazódnak,
- mert örömdetes, hogy a családvédelmi szervezetek, egyesületek egyre aktívabbak, fokozódik az élet és családegyesítő intézkedések elleni összefogás,
- mindenképp pedig azért, mert látjuk, hogy sok igazi, identitását nyíltan vállaló keresztény házaspár és család él hazánkban, az ő példájuk, tanúságtételük nem maradhat hatástalan a társadalomra

Bízunk abban, hogy azok a keresztény családok, akik meg tudják mutatni, hogy boldogok, azt is elmondják, hogy miért tudnak boldogok lenni és mi a boldogságuk útja. Ha pedig így lesz, akkor egyre több boldog család lesz, megfordul a – most még a romlás irányába mutató – tendencia.